

В 59951

Ч. 2. ТЕАТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА Ч. 2.

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ

ГЛИТАЙ

АБО Ж

ПАВУК

КООПЕРАТИВНЕ «РУХ» ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ—1923

Ч. 2. ТЕАТРАЛЬНА БІБЛІОТЕКА Ч. 2.

М. КРОПИВНИЦЬКИЙ

15 До заклуч

34

ГЛИТАЙ

41

АВОЖ

55 м

ПАВУК

ДРАМА В ЧОТИРЬОХ ДІЯХ
І П'ЯТИ ВІДМІНАХ

КООПЕРАТИВНЕ «РУХ» ВИДАВНИЦТВО
ХАРКІВ—1923

З друкарні Р. С. У. В. О.

ГЛИТАЙ

АБОЖ

ПАВУК

ДІЄВІ ЛЮДЕ

Осип Степанович Бичок, багатий чоловік літ під сорок.
Мартин Хандоля, багатий селянин, літ сорок, навпісля
збіднів.

Вуста, жінка Мартинова, літ 35.

Стеха, підстаркувата молодиця.

Олена, її дочка.

Андрій Кугут, чоловік Олени.

Христя, дівчина, подруга Оленина.

Іван Павлович, зайзкий міщанин.

Збірщик.

Кіндрат, хлопець, наймит Вичків.

1-й	}	чоловіки.
2-й		
3-й		

1-а	}	Молодиці.
2-а		

Дівчинка, літ 8.

Хлопчик, літ 4.

Парубки, дівчата і селяне.

Між 1-ою і 2-ою дією проходить рік і дев'ять день; між 2-ою і 3-ою
—декільки годин; між 3-ою і 4-ою—три дні.

ДІЄТЬСЯ В ХЕРСОНЩИНІ.

В59951

Центральна наукова
бібліотека при ХДУ

ДІЯ ПЕРША.

Вулиця на селі. В праворуч домок з дерев'яним дахом, ганочком, ліворуч шинок з табличкою: «Роспивочно і на винос», далі хати, огороди, криниці і т. и. В глибокій білі вітряки.

Я в а І.

Бичок, Мартин, стоять біля домка.

Мартин (*від чаркою*). Осипе Степановичу! Слухайте сюди: я же кажу, не дає шинкар набір, не дає!.. Не треба, Мартин питиме на готові.... Ого-го, поздоров боже Осипа Степановича, то й гроші по всяк час знайдуться.—Чи так?

Бичок. А хто ж, милостивий государю мій, окрім мене, всіх вас рятує і визволяє з усякої оказії?

Мартин. Ви, спасибі вам. І багато людей по вік вам будуть вдячні за вашу прихильність.... Хоч деякі люде й кажуть: «Не вір Осипові; бо він тебе втопить»....

Бичок. Які ж то люде?

Мартин. Та хіба ж кожного згадаєш? Вже коли я вам кажу, що говорять, то так воно і є.

Бичок. Не люде то, а недолюдки! Бач, вже ім життя моє по божому та моє чесне повоження з людьми завадило гірш болячки, через те й пащекують.

Мартин. А так, так... За для того, мовляв і язик у роті, щоб він тельенькав.

Бичок. Ото, государю мій милостивий, заздрість тими людьми орудує і примушує їх лихословити на кожного чоловіка. (*Зітхає*). Я ж кажу, що інший, почувши про себе такі речі, сказав би: «не варт після цього робити добре людям, хай ім враг...!» Ось що інший сказав би.

Мартин. Ну да, ну да!

Бичок. Я цього нікому не скажу; ніколи я не зверну з того шляху, на який напутив мене сам Господь, і яким належить іти кожному богобоязному чоловікові; я ніколи не перестану допомагати кожному бідоласі, як і дотепер допомагав, і кожного визволятиму з оказії й навчатиму на все, як найкраще...

Мартин (*зітхає*). Спасенна ви душа!

Бичок. Нехай мене замість дяки кленуть, нехай, навіть, плюють мені межі очі, а я зі свого шляху не зверну!...

Мартин. Спасенна ви душа!... Ну, й голова ж у вас!... Не даром вже й старшина каже про вас: «у тій голові розуму, мов два клало, а третій топтав!»... Слушайте сюди, що я вам казатиму: нехай що хочуть базікають, а я плюю на те пащекування ніхто мені не заб'є баки!... А вже коли Мартин плює, то й ви плюйте!...

Бичок. Не плюну, милостивий господарю мій! Бо я пам'ятаю, по всяк час пам'ятаю, що Господь милосердний усіх нас судитиме...

Мартин. Кажуть, що ви мене й горілку навчили пити... Це знов брехня! Я сам навчився... Що я перш не пив, так що ж?... Не пив, бо не тямив, який у горільці смак; а правда?

Бичок. Ще б не правда! Горілка ласий напиток; а крім того він звеселяє дух і надає одваги чоловікові і смілости!

Мартин. Ого-го, ще й як надає!... Та я, як нап'юсь, тоді бери в мене все, що хоч бери, все продам без торгу... Зразу руки, перебив і шабаш!... Навіть і самого себе продам! Одначе, прощавайте куме, бо насухо не стоїть з вами розмовлять!... (Іде).

Бичок. Пам'ятай же, господарю мій, що теперати винен мені вже півтора ста без двох!

Мартин. Як? Аж півтора ста?!... Ого-го!.. Е, вистривай! Я зараз перелічу! Після різдва я взяв у вас сорок? Ач, дума, що я не пам'ятаю!... Так, сорок!... Після літнього Миколи—ще сорок?... А що, ти думаєш, що я забув?... Ще сорок! Тепер знов тринадцять?... Та й годі ж?... (Бормоче, лічучи на пальцях). Тринадцять, сорок та ще сорок та ще й тринадцять...

Бичок. Ну, та приклади ще процента?

Мартин. Процента? Он що! Так ти ж так кажи... Хіба як процента прикладеш, то воно ніби так виходить... Ой, ні, не так. О тут, на проценти якась плутанина!.. Але й процентик напух: півто

раста, без двох?. Фю-фю-фю!... Дерете ви, вибачайте в цім слові, як з рідного батька!...

Бичок. Дивно мені слухати такі речі, та ще й від кого? Здається, що ти і не дурень на світі, та й усе село тебе має за чоловіка з не-аби-якою головою, Розсуди ж, будь ласка, тільки не полілуйся, а розсуди гарненько, що проценти на гроші, все одно, що приплід або ж урожай...

Мартин. Та воно, як по совісті, то правда. Але ж, з одного боку воно показує так, а з другого інше обличчє. Бачте, як по совісті, так у грощах не буває ні падіжу, ні неврожайу, а все тільки приплід!... Не даром в пісні про грошовитого співається, що, каже: «Не потіє, не хворіє, карбованці ліче, та всім дулі тиче».

Бичок. «Дулі тиче»? Може інший і тиче, тільки не я. А ти спитай мене: скільки моїх грошей пропадає на людях; мало я їх роздав на вічне оддання? Правда, що кожен зна, як ось і ти, що в мене таке вже чудне серце, що як тільки уздрю убогого, то навіть готов і сорочку останню з себе здійняти та йому віддати... Оця то позика на вічне оддання і є той падіж та неврожай!...

Мартин. Ач, як ловко вимадикував!... І я ж кажу, що воно трохи ніби й на правду скидається, але ж..

Бичок. Ну, ти вже почав щось таке плескати, що й купи не держиться!...

Мартин (цмокає губами). Ова-ва! Понимаєте!... Які бо ви палкі, куме, вже й розгнівались?.. Гей, кумцю, кумцю!...

Бичок. Ну, ну, лічи вже швилше, скільки по твоєму ти мені винен, бо мені ніколи тут з тобою.

Мартин. Не пеклуйтеся, це вже турбація не вашої парафії, от що. Ви собі думаєте: «кум мій, тепер п'яний, а до того ще й дурний, аж крутиться то й не потрапить полічити»? Ов-ва!... Не велика сума, лічили ми й не такі копитали!.. (Бормоче). Сорок та ще сорок!... (Бе себе по лобові). Ось тут у мене ціла книга. А ще й до того, дякуючи вам, трохи грамотний, хоч мало дрюкований... Е, куме, не знаєте ви цієї голови, вона в мене над усі книжки в світі... (Знов бормоче). Сорок та ще сорок та ще й тринадцять. Тепер процента... Сюди он скільки, а туди стільки... Та візьми знов приплід, та врожай... Ежелі.. полагається, щоб по совісті... (Дивиться в гору і бормоче). Так! До копійки, до денежки так!... А скільки-ж так?

Бичок. Сказав же, що півтора ста без двох.

Мартин (сміється). Так і в мене як раз виходить! Ну, скажи на милість божу: іменно півтора ста без двох,—як чорне на білому!... Заплатимо! Ого-го! Мартина ще й у три тисячі не вбереш!... Слава господеві, є волики, є й коров'ята і овечата і хліба мало не повен тік!... О, та й допечу ж я бісовому шинкареві! Вже не дає мені набір!... Не даєш, матері твоїй з хвостом! Осьдечки гроші, питиму на готові!... А скажіть, кумцю любезний, чи то вже ваші штуки?

Бичок. Які ще там штуки?

Мартин. Щоб шинкар не давав мені набір?

Бичок. Бо-зна, що ви вигадуете! Слухай куме, як так по батющці тебе величати, все забуваю?

Мартин (зітхнув). Забуваєте? Гм, дивно!... Не величайте мене ніяк, то краще буде. Ой, бачу я, що вже вам Мартин обрид та остогид? Плювать мені за це на вас. Ось що! Проп'ю оці гроші і щабаш!... Амінь... Бігатимете знов за Мартином, як чорт за грішною душою!... А чи давно мене мало в руки не цілували і Радивоновичом величали, а це вже й забули? Ловко!...

Бичок (ласкаво). Та що на вас, куме, сьогодні напало?

Мартин (відвертається). Не говори до мене а ні же, а ні слова...

Бичок. Вже й пошуткувати з вами не можна? Слушайте, куме Радивоновичу, господарю мій?

Мартин (сердито). Ну?

Бичок. Поверніть бо ваше лице до мене.

Мартин (повертається і вже каже м'ягче). Ну?

Бичок. Візьміть, будь ласка, ще два карбованця, та й нехай вже полові воли будуть моїми? Беріть, добру ціну даю!

Мартин. Ви це знов якої-ж? Тієї, що вчора і позавчора? Ось же слухайте сюди. Вас ще ніхто сьогодні у вічі не лаяв, ніхто? От же я, як не побоюсь гріха, хоч ви мені й кум, а вилаю!... Щоб я полових волів продав за півтораста? Ви знаєте, які то воли: зо дна моря винесуть! (Іде до шматку). Гей збірайсь гелото, Мартин гуляє. (Співа).

Дай горілки, шинкарю,
Ти ж музико заграй хутко
Я музиці поклонюся,
Бо вже далі не попхнуся!

(Кричить) Гей, шинкарю! Станови відро горілки!
Станови два заразом, матері твої з хвостом!...
Ого-го, в Мартина ще буде на що пити; ще
буде та й буде. (Шисов у шинок).

Бичок (*жукає в подвір'я*). Гей, хлопче, Кіндрате!
Чи ти там на подвір'ї?

Я в а II.

Кіндрат і Бичок.

Бичок. Чого ти так лізеш, неначе три дні
не їв?

Кіндрат. Бо таки крім глевкого хліба
нічого не їв.

Бичок. А що я тебе пундиками годуватиму,
чи ласощами?

Кіндрат. Такий хліб, що й собака подавиться...

Бичок. Не базікай! Піди зараз на село та по-
клик мерщій до шинку Панаса Горбатого та Свирида
Куцого, скажи їм, що Мартин гуляє і їх запрошує на
могорич, чуєш?... Піди, піди хутенько, а я вже дам
тобі бублика.

Кіндрат. Еге, скільки вже разів казали «дам
бублика»; та й ні разу не дали!

Бичок. А брешеш, хлопчисько! А як ти говів:
не дав я тобі аж два бублика?

Кіндрат. Еге-ге! То коли ж це було?

Бичок. Ну, сьогодні вже дам, тільки збігай мерщій... (*Кіндрат побіг*). Щось Олена сьогодні і ні разу по воду не ходила. Чи не занедужала? Може прогавив я її? Тільки ж, либонь дивився я в обидва ока... І дівкою муляла Олена мені очі, а як вийшла заміж, то немов руками вхопила мене за серце... Тільки про неї одну і думаю... Ох як серце стрепенулось!.. (*Дивиться*). Ні, це зовсім не вона.

Я в а Ш.

Бичок і Вустя.

Вустя. Це ви знов позичили Мартинові гроши?

Бичок. А хіба в мене звиряче серце? Чоловік просить, то я й мушу зарятувати!

Вустя. Добрий порятунок! І це ж вам не гріх споювати чоловіка, та ще й кума?

Бичок. Хоч ти, государине моя, і кума мені а як все село має тебе за людину зі щербатим розумом, то й у мене нема охоти розмовляти з пришелеповатою. (*Хоче йти в домок*).

Вустя. Вже я й пришелеповата?.. А чи давно була: «і кумушка і голубочка»?.. Хто ж мене й ославив придурковатою як не ви?

Бичок. Верни вже все лихо на мене!

Вустя. А була б певно розумною, як би звирилась на ваше лебезування? Як підсипались до мене та горнулись, то белькотали, що я й красуня, що й серце ваше запалила, тоді я теж була пришелеповатою?

Бичок. Я щось не збагну, про що ти верзеш? Вустя. Верзу? Треба б було тоді, як ви вскочили за мною в комору та почали чорт-зна що плести, гукнути на чоловіка, та при ньому надавати ляпасів, щоб аж морда спухла, о тоді б ви не звеличали мене придурковатою.

Бичок. Нічого я такого не пам'ятаю.

Вустя. Стида у вас нема! Коли б не сором, гукнула б на все село: гляньте, люде добрі, на цього спасельника! Тьфу, мерзото... (Шшла в шинок).

Бичок. Ач яка... Тихоня, тихоня, а як придивишся, так в ній ціла купа чортів! (Оглядається). Гаразд, що вона не пашекувата; а друга ославила б... А полові воли Мартинові добрі, заплющивши очі сто вісімдесят дадуть. Хіба накинати рублів з п'ять? Мабуть прийдеться, доки Мартин до розуму не дійшов.

Я в а ІV.

Стеха і Бичок.

Стеха (їдучи вулицею голосить). Ох матінко, цінують, цінують! Одна-одним коровка зостанеться!... Чим же я содержуватиму дітвору дрібненьку?...

Бичок (прислухається). Хто це? Оленкина мати! (Йде на зустріч). Государине моя, чого це ти так глосиш? Що там за притчина трапилась? Сором тобі, государиня моя, так бідкатись!... Чи не я ж колись пеклувався про тебе, чи не я ж що разу визволяв тебе з усякої оказії? Правда, що я тепер вже не вхожий до твоєї господи, вже більш року не знаю, як і двері відчиняються в твоїй хаті, то й не знаю як там і

що... Бо зять твій став щось до мене не таким як перш. (Зітхав). Бог з ним! Був я вам як рідний, а тепер гірш чужого. Охо-хо-хо!... І скортіло ж твоїй дочці йти за молодого, от тепер і бідкайся!... (Оглянувся і тихо балакає). А казав тобі, скільки разів казав: віддай мені свою Оленку, нехай у мене хозяйкою буде, господинею, бач, не послухала?

Стеха. І що ж би-то я була за мати, щоб пхала свою дитину на поталу та на поквол людям, на глум усьому хрещеному мирові?

Бичок. Ох, государиня моя, не то шлюб, що піп звінчає, а то, що бог благословить!...

Стеха. Щоб я свою дитину та сама ще й на гріх підвела? Ніколи!

Бичок. Все те дурниця, що ти говориш! Хіба мало людей живе так... А придивись, як вони живуть, всі шанують їх, всі почитують...

Стеха. Дуже? Зазнала і я тієї пошаноби та почитування, зазнала так, що й досі вадить! Доки до любови, доти і в шанобі; а як остогидіє, тоді йди голубко, куди очі дивляться, та ховайся з своїм соромом від людей! Люде, добродію, вороги! Привітають таким призвіщем, що й по вік його не збудешся!... (Оглянулася). Я ж вам розказувала, що як ще була я дівкою... Довелося мені дізнати почитування!... І тоді доходило до того, що хоч візьми та вкоротай собі віку, або йди за першого ледащицю чи п'янюгу, щоб мати хоть яку небудь заступу! І мусіла піти за чорт-зна кого, мов у воду шубовстнула. І вже що довелось терпіти на одинці від чоловіка, про те знали

боки та печінки, за те при людях була заміжною і ховайкою... Як не як, пережила те лихо, бодай воно на мені і окошилось...

Бичок. Плювать на те пашекування!

Стеха. Звісно, вам плювать а нам відбувать!

Бичок. Мало чого люде не плешуть язиком, сказано: «язик без кісток».

Стеха *(починає знов хлипати)*. Ой, хтож мене порадить, хтож мене порятує в моїй тяжкій пригодонці?

Бичок. І є кому порятувати, е! Слухай, стара! Щоб ти вже запевне знала мою добрість і мою прихильність до чужого горя, і щоб твій зять упевнився, що я завжди радий допомогати в нужді, то мушу і на цей раз порятувати тебе... Наперед кажу, що запевне знаю, що може ти цих грошей вже й по вік мені не віддаси, але як той казав: де вже наше не пропадало? *(Всміхається)*. Ти думаєш, що я не чув, як ти вже не раз лихословила мене перед людьми і скаржилась на мене? Чув, бо в мене скрізь є вуха. І не сором тобі?

Стеха. Та це ж якийсь ворог таке сплів!

Бичок. Нехай і ворог... Так допомогти, га? Мушу і на цей раз визволити тебе з okazji, мушу... І вже не за для тебе це роблю, а шукаючи душі своїй спасенія... За для бога це роблю!

Стеха *(хапа його руки і цілує)*. Ох, батечку ж мій, я вже й не знатиму, як вам дякувати!

Бичок. От заці словеса велике тобі спасибі! Молись за грішну мою душу, чесная вдова! Ох грішні ми, грішні!... Ходімо до горниці, я дам тобі грошенят!.. *(Шити)*.

Я в а V.

Олена.

Олена (*виходить з-за лаштунків збентежена*).
Куди ж це мати пішли? (*Гукає*). Мамо, мамо!.. Певно до глитая пішли! Вже збірщики поцінували телицю, ось-ось і до скрині доберуться, либонь і одежу хочуть цінувати... (*задумується*). Чи давно ж була тая годинонька, що тільки й думок мені було, щоб побачити милого, почути його любую розмову, пригорнутись до його серця!.. А вже воно ніби в сні мені ввижається; вже мій рай пахучий заростає терном колючим і вже безпечно та світле щастя, мов пташечкою проминуло, мов вихрем пронеслося... Тільки иноді ніби ще замиготить перед очима весела згадка про те щастя і піддурить на мить хворе серце, а через хвилину знов у душу заповзає сумна думка і заквітчує її отрутою-зіллям! Невсилуче щоденне бідування з'являється в душі незгоєю болячкою і придавлює її, мов скибою важкою. Тяжко жити в світі зі ширим коханням! На що бідним людям в грудях чуле серце? Чи не легше б було жити без почуття, бідкатись з холодним серцем? (*Закрила рукою очі*).

Я в а VI.

Бичок, Стеха й Олена.

Стеха (*вже під чаркою на порозі*). Воно правда, добродію, що краще, як хата добре вкрита, а свита гарно зшита!... Ну, то вже коли хвортуна плаче....

Бичок (*побачив Олену*). Здоровенька була Олено Юхимовно! (*Сміється*). Згордувала, що вже й не вітається зо мною.

Олена. Чому ж і не привітатись. (*Кланяється*). Та й чим би то я мала гордувати? Мамо, йдіть мерщій до дому, бо там вже й до скрині добіраються.

Стеха. А дулі їм з маком! Осьдечки гроші. (*Показує гроші*). І теличка первісточка буде в хлівці і одежинка в скринці. Зась їм та дулі з маком! Ох, дитино моялюба, дитино моя паняночко, краще б мені було бачити тебе за нелюбом у роскоші та в добрі, ніж за милим та в нужді. Прощайте, Осипе Степановичу! Будьте щасливі й жийте як найдовше і куди тільки думка ваша сягне, щоб усе так сталося, як забажається (*Пшла.*).

Я в а VII.

Бичок і Олена.

Бичок. Але ти ще краща стала, як дівкою була!

Олена. То нехай воно при мені і зостанеться.

Бичок. Чого ж ти так скоса на мене поглядаш, мов би ягнятко на вовка? (*Всміхається.*) Хіба в мене такий страшний погляд?

Олена. Ні, погляд у вас лисячий та вовча думка.

Бичок. Ай-ай-ай! А рученята які стали чорні?

Олена. Он у вас білі руки, а душа.....

Бичок. Живе тобою, тобою дише!....

Олена. Чи вам же пристало балакати про кохання? Від вас вже землю смердить?

Бичок (*сміється*). Не сердься, моя квіточко! (*Хоче її обняти*). Золото не молодичка.

Олена. Ну-ну, рукам волі не давайте! Ач які! Перед людьми вдаєте з себе святого та божого, а на одинці—бісові рідня...

Бичок. На що ж Господь і дав красу, як не на те, щоб на неї задивлялись?

Олена. Та хоч би й так, то не вам вже про кохання казати.

Бичок. Чому ж то так?.. А я все таки кажу, що люблю тебе, як дочку, як...

Олена. Знаю я вас!

Бичок (*зітхнув*). Ти все ж таки не ймеш мені віри, що я добрий чоловік?

Олена. Добрий! Як спите, то їсти не просите!

Бичок. Усе шуткуеш та жартуеш? І дай боже мовляв шуткувати, аби не сумувати. (*Зітхає*). Боже милий, усім людям я люб'язний, тільки тобі, моя горличко, моя квіточко... Чого ж знов шпигаєш мене гострим поглядом? Вір не вір мені, а я скажу напрямки, що один твій ласкавий погляд і пан я над панам!

Я в а VIII.

Ті ж і Мартин.

Мартин (*підкравшись до Бичка*). Осине Степановичу, кумцю любезний, я на тебе десять разів

ласкаво гляну, тільки позич мені ще на відро горілки
(Олена пішла).

Бичок (з серцем). Чортяка тебе піднесла!

Мартин. Не гнівайтесь! А гарна молодичка, га? А мати її ще краща була,—на все село, та й навкруги не було кращої дівки. Та панич звів з ума. Був тут такий панич. Ех кумцю, кумцю, бодай вас курка вбрикнула! Давай п'ять рублів та й бери полові—хочеш?

Бичок. Ох, переплачу либонь трохи, але нехай вже (Б'є по руці.) Піди ж до волости та напиши розписку.

Мартин. Що? Куди? До волости? Ов-ва! Стало бить нема вже Мартинові віри, нема? Так от же з місця не зворухнуся, не попхнуся! Давай, кажу, п'ять рублів? Не даєш? (Кричить). Шинкарю, гей! Бери чемерку, бери шапку, бери чоботи! Гей, збирайся, голото, Мартин гуляє! (Сів долі і розбуваєтьсЯ). Ого-го, в Мартина ще буде на що пити, ще буде тай буде. Шинкарю, бери сорочку, бери чоботи, бери!

Бичок. Та вгамуйся, не репетуй. Ходім у господоу, там і гроші дам.

Мартин. Ні в тин, ні в ворота, сударине криворота! Гей, куме, пам'ятай приказку: «Коваль клепле доки тепле»! Гляди, щоб я не прохолонув!

Бичок. А завтра на які похмедитесь?

Мартин. Оце вже не твоє діло, та й не попове,—от що! Слухайте, голубе сизий, кумцю любезний; не будьте ви свинею, коли вас величають, не будьте тим, що моркву рие! (Сніва).

Ой п'є Байда
Мед, горілочку,
Та не день, не два,
Та не годиночку.

Давай п'ять рублів, бо як розсердюсь, не продам полових. Гей, шинкарю! Іди сюди. Бери чоботи, бери штани, бери сорочку. *(З шинку вибігає шинкар)*.

Бичок. *(виймає гроші)* Та на вже, що з тобою подієш?

Мартин. О тут поклади, біля мене!

Бичок. Чи годиться ж хазяїнові отак посеред вулиці валятись?

Мартин. Не чхай мені в ніс, нехай тобі біс. Сідай і ти рядом. Не хочеш? Ого-го! Дуже закопив губу! Стій же тут, а я доспіваю. *(Співає)*.

Прийшов до нього
Цар турецький:
«Що ти робиш, Байдо,
Байдо молодецький?»

Візьміть Байду
Ізв'яжіте,
Та за ребро гаком,
Гаком зачепіте!»

Там він і досі висить, сердега! Ти може думаєш, що я п'яний? Гей, збирайся, голото, Мартин гуляє! Пропив воли полові, пропив? А тепер почнемо з рябих!.. Ого-го, в Мартина ще буде за що пити, ще буде тай буде!.. *(Пішов з шинкарем у шинок)*.

Бичок (один). Починай, Мартине, з рябих, а мені й на руку ковівька: будуть і рябі моїми. Треба буде на всякий случай на воли векселя заготовити, щоб підписав Мартин, то воно спокійніше буде. (*Сідає на ланок і зітхає*). Ох, засіла мені Олена і в голову і в серце, як той цвях засіла! Та невже ж вона і завжди так буде зі мною? Чи я їй гидкий, чи осоружний? Та друга б з радістю пішла на даровий хліб та на гарну одежу! Треба буде подарувати їй срібні сережки та ще й позолочувані.... Хіба подарувати разом і хустку на голову? (*Задумався*). Чи не можна б як небудь Андрія спровадити з села куди небудь у найми? Або чи не звернути на нього провину, що він весною вкрав у мене коняку? Поки виправиться, то все таки місяців зо два продержуть в острозі... Свідків можна буде підкупить. Без Андрія я певніш оборудував би своє діло. От так і почуваю, ніби голосно щось у серці промовляє: Олена, Оленка Оленочка! Аж в очах туманіє! Прямо навождення!

Я в а ІХ.

Іван Павлович і Андрій Курут.

І в. Павлович. А, слихом слихать, Осипа Степановича у вічі видать.

Бичок (*у бик*). От чортяка тебе принесла! Ще чаю або кохвію попросить.... А мені з тебе користи, як з бика молока. (*До нього*). Яким це вас вітром до нас занесло?

І в. Павлович (*чоломкється*). Діла, діла! Аж голова тріщить од тих самих ділов, которії... Тут

чалавечка хочу по лікумендарції найняти, та от ніяк до совокупності не провзойдём!

Бичок. Якого чоловічка? (Шобачив Андрія). Чи не Андрія?

Ів. Павлович. Да! Вот єтого самого, которий і здесь состоїт на ліце.

Бичок (з криком). Андрія?

Андрій. Та мене ж!

Бичок (убік). Поможи боже! Ще краще без гріха. (До Ів. Павловича). То чого ж тут? Милости прошу до господи.

Ів. Павлович. Значить, даю я йому на год вісімдесять? А робота яка: наглядать за хазяйством і всякою, значиться, процедурою,—значить, будем так говорити: як за прикащика беру.

Бичок. Та вам кращого робітника як Андрій не знайти. І чесна людина, така вже чесна! Вже кого, кого, а Андрія і я посовітую і прямо поручусь вам за нього.

Ів. Павлович. Чув, чув од людей! Слихав, слихав. Звісно, я не стану копитал жбурлять так собі, бо то трудове. А, значить, посовітувавсь тут з де-якими хазяїнами, ну і... А мені такого чалавечка і треба, щоб він не лежень був і в хазяйстві за всяким сословієм, щоб було як своє око! (До Андрія) Одначе спитай хоч і Осипа Степановича, чи дасть тобі тепер хто більшу ціну?

Бичок. А яка ціна?

Андрій. Тут не про ціну річ!

І в. П а в л о в и ч. А будеш вірно служити і всякі діла провзводить, так я й прибавлю какой руб чи й болш тово...

А н д р і й. Що говорить? Ціна гарна, в нас таких цін і не чуть.... Одна біда, що далека сторона!

І в. П а в л о в и ч. Яка ж то далека сторона, що будем так говорить; і двохсот верстов не буде?

А н д р і й. А хіба то близько?

Б и ч о к (*хихікає*). Ой, далека ж, далека сторона, аж на кінці світа! Звідціль не видко. (*До Ів. Павловича*). Ви ж тільки розміркуйте: одне що далека сторона, а друге що тут зостанеться жінка молода, так страшно покидати, щоб іноді на самоті не знайшла соб забавки.

А н д р і й (*блеснув очима*). Осипе Степанович у Моя жінка то мій і сором буде, а вам до цього діла зась!

Б и ч о к (*у бік*). Ого, який баский. (*До нього*) Гарячий як у горні залізо.

І в. П а в л о в и ч. Запорожська кров! Люблю таких маладцов! Гарачий чалавек, будем так говорить до всякого діла гарачий!

Б и ч о к. А я тобі, Андрію, мушу вже по приятельськи сказати, тільки ти, голубчику, не гнівайся на мене. Коли б ти швидше найнявся, то може й мені швидше віддав би позику?

А н д р і й (*червотіючи*). Осипе Степановичу! Не пристало путати чужого чоловіка в нащі з вами рахунки. Дуже вже часто стали ви дорікати мені тією позикою!

Бичок. Господь з тобою! Як вже я тебе дорікаю, той не знаю! По божому з тобою обхожуся. Хоч по правді кажучи, ти голубе сизий, ніби і чести не знаєш. Ще торік належало віддати.

Андрій (*заскреготів губами*). Годі, Осипе Степановичу! Не знаю, хто з нас чести не знає! Ви б краще розказали, як та позика складалась?

Бичок. Ач, ач!.. От і роби добро людям!..

Андрій. Ну, та що вже тут! Засунув шию в ярмо, то треба везти! Я їду, я согласен!..

Ів. Павлович. Хвалю. Значить, молодець! Щоб уся ета процендура зразу: їду або не їду! Маладець одно слово, маладець!

Бичок. От і слава Богу! Ходім же до мене в господу і там вже побалакаєте собі любенько.

Ів. Павлович. І документально. Документальність першого діло.

Андрій. Можна й тут балакати! Я не крадене продаю, а свій піт, свою кривавицю!

Ів. Павлович. О, ні! В хаті якось благороднійше... Та вже воно й смеркає.

Андрій. Про мене, ходім хоч і в хату.

Бичок (*до Ів. Павловича*). Милости прошу хліба-соли одкушати і чаю-сахару одпити.

Ів. Павлович. Благодать вашому дому!

Бичок (*бере Андрія за плече*). От ти все ніби сердишся на мене, а я, ей богу, тобі добра бажаю.

Андрій (*зітхнув*). Бачу, бачу добре, та не вмю до ладу подякувати (*Шшли в домок*).

Я ва Х-а.

Ті ж і Мартин.

Мартин *(на порозі шинку)*. Гей, Осипе! Бери полові воли, тільки дай мені ще три цілкових. Шинкар каже, що я вже допивсь до зав'язки, що вже більш не вип'ю!.. Хто, я не вип'ю? Та я одним духом вип'ю цілу квартиру! Я відро ще вип'ю, цілу бочку! Шинкар мене не зна хто я? Мене ніхто не зна! Я тільки сам знаю, хто я? Я старшина, я староста, я соцький! Я все! Я становий, ей—ей становий!.. Га? Де становий? А що мені становий!.. Я його не боюсь!.. Нехай іде сюди!.. Я, я нікого не боюсь!.. Що ти мене штовхасш? Какое ти імеїш повное право штовхать мене? Одійди, а то всю морду розчавчу!... Ах, ти ж!... *(Замахнувся і впав)*.

Я ва ХІ.

Андрій та Ів. Павлович.

Ів. Павлович. Так стало, будем так говорить завтра і в дорогу.

Андрій. Я своїм словом не торгую і набір його не даю!

Ів. Павлович. Молодець, говорить, як по писаному! Так у ранці сходимо до волости і всю там механику, на счет условія... Щоб, значить, будем так говорити, ніякого продолжительного хвакта, ніякої процедури... А що, писар ваш любить приношенія?

Андрій. А де ж ті писарі, котрі цього не люблять.

Ів. Павлович *(розвів руками)*. Що ти вдієш? Здириство, одно слово грабіж! Нема чести, в яму честь закопали! *(Вернувся в домок)*.

А ндрій (*сам*). Важко бути вольним і не мати волі, страчувати сили на чужу користь: чужу ниву обробляти а свою занедбати. А ще тяжче не знати про-світлої години і не бачити краю гіркій праці! Побила вже лиха година, як чужа нива та позичений серп! І невже так і гнутись до віку? Ні, ще навкруги мене засяє ясне сонечко, ще доля всміхнеться. Один рік попрацювати до втоми, до знесилення і лихо одлине!.. Допік ти мене, Осипе Степановичу, твоею ласкою: «Позику, каже, знаєш, а на віддачу не дбаєш» Я не дбаю, я не працюю? Грудина та спина про те знає та оці кістляві руки в пухирях! Добрий ти чоловік, Осипе, тільки не впадай тобі в руки, живцем облупиш. Ти допомогав мені і радив, спасибі, доки не скрутив мене, мов налігачем, твоею позикою? І зараз мене порадив, тільки що ця твоя порада гірш ніж зрада: вирвав ти в мене слово твоїм доріканням, я з гарячу дав його і тепер вже ні за що не зламаю! Краще б ти мене ножем порснув та не корив, гадино, твоїми грішми! Витяг ти з мене жили, щасте моє надламав, серце мов кров'ю облив! Сліз ще не випив моїх, багате ще їх зосталось!.. (*Витирає очі рукавом*). Сором плакати козакові! А Олена? Що з нею буде, як довідається про неминучу тяжку розлуку? Ох, та не можу ж я далі терпіти, гнутись і вклонятись перед тим, що моїм же салом та по моїй шкурі маже, що користується моею кривавицею і за мою гірку працю мене ж зневажає!... Скрепись серце, висохніть очі!...

Олена (*виходить*). Ти тут, Андрію?

Андрій (*здрігнув*). Олена!?

Олена. Чого ти такий? В тебе сльози на очах!
Може що лихе вчинилось?

Андрій. Я... я нанявся в од'їзд, на рік!..

Олена. В од'їзд, без мене? Ох, серце, серце!
О, дайте ж мені отрути-зілля! Милий покидає! Рвись
серце з грудей, туманься розуме, пожежою палайте
мрії! Пронаша я, пропаща!... (Зомліла падає Андрієві
на руки).

Андрій (з криком). Оленко, що з тобою? Зом-
ліла!.. Рученьки похолонули. Не б'ється серце!..
Олесю!.. Олесю, промов же хоч словечко!.. Зі-
ронько моя, не зворушуй моєї одваги!.. Олесю, я слово
зламаю, чуєш? (Риде). Одкрыла оченята?.. Чого ж, сер-
денько, так пильно дивишся на мене?.. Ні, я не можу
розрізнитись з тобою, нехай умру в ярмі, пропаду в
кормизі, а тебе я не покину.

Олена (довго дивиться на нього, далі ледве про-
мовляє). Стривай, стривай!.. На рік? Тільки на рік? А
там знов будемо в купі, знов щастя, знов рай! Ди-
вись, дивись мені, в вічі: прямо, любо, весело, щасливо ди-
вись! Ох, як я тебе кохаю! Помру без тебе! (Тихо плаче).

Андрій. Не кажи, не кажи так!..

Олена. Зав'яне серце й оченьки погаснуть!..
Стривай, подумаю, я подумаю... (Помовчала). Нічого
не розумію!.. Без тебе зостатись? Дай сюди руку, до
серця, так!.. Ідь, ідь, мій соколе, мій світе, моя дум-
ко!.. Ох, в'яну ж я, в'яну, як квіточка на вогні!.. Ідь,
ідь милий, швидше ідь! Серцем тебе благословляю!
(Одіймає його руку від серця). Прощай!

А ндрій. Серце моє переповнене кривавими слізьми!.. Все я тут покидаю: серце, душу, думки, надії і талан!.. Тепер я біднійший від старця!

О л е н а (*падає на коліна*). Андріє, я хотіла б, щоб заснули всі мої думки, в сльозах потонула, душа, щоб заснуло моє серце, аж доки ти, мій коханий, не прилинеш голубоньком сизокрилим!.. Уста мої не зможуть вимовить мого горенька, слізеньками вмитого!...

А ндрій (*тулить її до серця*). Людям добрим і чесним покидаю тебе, моя вірна, єдина дружино!

Завіса.

ДІЯ ДРУГА.

Хата Стехи. Стіл покритий старенькою скатертинною, дві лави, піл, скриня і де-яке збіжжя.

Я ва і.

Стеха, Олена, Збірщик.

Стеха (*сидить біля столу*). І це ж ви по якому робите, по людському?.. Беріть одержу, не багато ї зосталось, грабуйте все!.. Як не зволікайся, як не думай, а не одіпхнеш від себе злиднів: чи сьогодні чи завтра йти по під віконню з торбами, хіба не однаково?

Збірщик. А що ж про зятя і досі нема чутки?

Стеха. Нема! Вже сьогодні дев'ятий день, як рік минув, а його нема та й нема!

Збірщик. І не вже Андрій за цілий рік і одного листа не прислав?.. Дивно... Може туди пошта не доходить? Є такі землі, що ще пошта не доїзжає...

Стеха. А Оленка то вже вигула і виплакала. так, що й сліз в очах не стало!

Олена. Не всі, не всі ще сльози виплакала. Вони є та запеклись біля серця!

Збірщик. Бува й так бува... Дивно, дивно!.. (*Помовчав*). Так таки навспряжки кажеш, стара, що нема грошей?

Стеха (*з жалем*). Ні, шуткую я!

Збірщик. Я через те, бачиш, що є й про меж нашого брата інший такий, що хоч ти його печи або ріж, не дає... (Ідучи з хати). Так сьогодні прийдемо описувати. (Шисов).

Я в а II.

Тіж без Збірщика.

Олена. Мамо, що ж це з нами буде?

Стеха. Думай вже ти, доню, а мені лихо зовсім памороки забило! Таки мабуть я здуріла, бо нічого не збагну... Як кажуть люде, то так мабуть воно й є, що покинув нас Андрій на віки вічні!..

Олена. Страшно, мамо, страшно!

Стеха. Тепер одна надія на Осипа Степановича.

Олена. Ох, не нагадуйте мені про нього!

Стеха. А в кого ж нам помочи шукати?

Олена. Не знаю... (Задумалась). Завтра виженуть з хати. Кудаж підемо, на вигін, по під тинню? Де ж ти, Андрію, де ж ти, порадо моя?

Стеха. Байдуже йому про нас!

Олена (ламає руки). Ох, яка ж пекельна ваша мова! Отруїть краще мене, ніж маю слухати такі речі!

Стеха. Тебе отруїть, а самій куди подітись з трьома діточками малими? Чи всіх повбивати, а потім і самій з кручи вниз головою?

Олена. Не знаю, нічого не знаю, нічого не зрозумію! Спиталаб у серця, коли ж і воно мовчить; давно його не чую, немов вмерло воно! Ніби крига в грудях сперлася! А може, мамо, Андрій недалеко? Стривайте

Анна сьогодні писар повинен вернутись з города, може і листа від Андрія привіз? Побіжу та спитаю! Ох, серце моє замерлеє, чого ти так стрепенулось раптом? Ти щось певно віщуєш мені: чи горе, чи радість?.. (Побігла).

Стеха (сама). Бідна, бідна моя дитино. Зсушила тебе журба, зв'ялила недоленька. (Ламає руки). Чи ми в чім кого скривдили, чи кого прогнівили, що зв'язилася така напасть, яка примушує нас до наглої смерті? Чи вже ж і досі я караюсь за те, що колись послухала нерозумного дівочого серця і пішла на гріх; за те, що колись покохала до забуття і, занехавши сором осоромила себе і весь рід!... Карай, карай мене, мій щасний талану! Мало ще я покарана! (Ридаючи падає на стіл).

Я в а ІІІ.

Тіло і Бичок.

Бичок (входить). Чого ти, стара, що дня голосиш?

Стеха. Хто чим багатий, то тим і цяцькається.

Бичок. Чув я, що хатку твою хочуть цінувати? Шкода! Бач, дочка твоя веліла мені і на поріг не показуватись, а я таки прийшов; не можу я бачити людину в нужді та в горі, та щоб не прийти та не дати поради розумної або допомоги якої? А деж дочка придзиглевана? (Має)

Стеха. Побігла десь, як навісна. (Зітхнувши). Я вже й думок не приберу, що з моєю Оленкою подіялось?

Бичок. А що таке?

Стеха. Спершу і поплаче, і посумує, а далі й
схаменеться і повеселішає... А це вже з місяців зо два
то либонь і про бога забула.

Бичок (*жалнує*). Про бога?!

Стеха. А оці девять день, що минули після
года Андрієві, то вона вже мов несамовита; вже й
не пізнаю я її, неначе то не моя дитина!

Бичок. Погано, погано! Вже коли про бога
почала забувати, то це зовсім погано!

Стеха. Таки ж подумайте: за цілісенький рік
ані вісточки від Андрія!...

Бичок. Можна, можна забути про все, тільки
не про бога! От я ніколи не забуваю бога.... Хіба
вже й присісти?

Стеха. Сідайте, добродію!

Бичок. Сяду, государине моя! Ох гріхи, гріхи
наші тяжкі, як вже не оберігайся, як не обминай його,
а не обминеш; бо увесь мир на гріхах стоїть, як
на сохах, гріхами вкритий, гріхами вшитий!.. Помір-
куємо наприклад об тім, що навкруги нас діється:
п'янство, сварка, лайка, грабіж... Брат брата обдирає,
син батька обкрадає!.. Кидають віру, ламають присягу,
на бога навіть скаржаться! Охо-хо-хо! Куди скинеш
оком, так на тебе гріхи і посиплються, як град, як го-
рох!.. Бо всі ми винні: кожний за себе і за всіх...
Сказано ж: «і во грісех роди мя мати моя»!...

Стеха. Ох, грішні ми грішні!..

Бичок (*помовчав*). Що ж, сударине моя, гово-
рила ти з дочкою про моє діло?

Стеха. Говорила! Так що ж, в одну душу каже: «не піду на гріх»!..

Бичок. Гріх? Ти певно, не вмючи, щось не так промовила?.. Я кличу не на гріх, а за хозяйку до себе, за господиню; а там вже, як що вона привикне до мене, то... Я хочу, щоб вона догляділа мое добро і мене, а я за те подякую не аби як... А як господь поможе, що й Андрій вернеться благополучно, то я й його прийму, як брата, як рідного сина... Розумієш ти все це?

Стеха. Коли б ви сами з нею побалакали, та ще по вченому, то може б вона й послухала вас.

Бичок. Тобі, государине моя, як матері, якось ніби благопристойніш. Звичайно, що треба урезонити й вмючи і здалеку... Так би-то це діло обладнати, щоб усім нам було добре і людського поговору щоб обминуть? Є такі слова, котрими можна урезонити, тільки треба їх знати... Слово—велика сила!..

Стеха (*хмпає*). Я ж кажу, коли б ви позаторік, як ото почали умизгатись біля Оленки, як ще вона була дівкою, так кажу, коли б ви тоді по закону думали одружитись з нею, то я б її й присилувала до шлюбу з вами!

Бичок. На віщо силувати? Де силують, там нема пуття. Багато людей переступає через закон та ще й як... Та й живуть собі благополучно та хороше... Ти ж знаєш, що я чоловік не сліпий і бачу, все це своїми очима бачу. Я бачу і розумію гаразд, як воно й що в світі коїться. І кажу тобі ще раз, що всі ми переступаємо через закон, увесь мир... Дарма

що я отутечки живу, мов би в закутку, одначе я добре бачу, що й по всьому світу діється; в який бік одним оком тільки скину, зараз увесь світ, уся округа так і з'явиться перед моїми очима, мов на долоні!

Стеха. Та про це що й казати; усі люде в один голос кажуть, що ви чоловік відающий і до всього знаєте.

Бичок. Знаю та ще й добре знаю! Багато доброго знаю, не мало й злого... Тільки що злого я людам чинити не хочу, бо я богобоязний чоловік.

Стеха (*озирається*). Чутка йде по селу про вас, що ніби ви аж дев'ять субот проти великодних свят ходили під опуст, поки якусь чорну книгу здобули?

Бичок. Ходив і здобув!.. І та книга виявила мені ввесь світ. Як спогляну на чоловіка, от крізь пальці, то зразу догадаюсь, чим він і дихає. А гляну на зорі, то вгадаю, що діється за двадцять верстов відціля... До всього, государине моя, добрав я розуму, до всього я вчений!

Стеха (*помовчала*). Ох, грішні ми, грішні! Ось посидьте трохи, а я піду пошукаю Оленку, може вдвох чи не присогласимо? (*Пішла*).

Я в а ІV.

Бичок.

Бичок (*сам*). Сьогодні знов прийшов від Андрія лист, ось-ось незабаром прибуде й сам: часом Олена довідається про листа, то в мене вже є другий на поготові (*Виймає*). Осьдечки він! Нехай несе до

кого хоче читати, тут добре написано. А хіба я мало передавав старій грішми та хлібом? Та щоб так моє добро і пропало ні за понюх табаки? О, ні, ні. Хоч на тиждень, хоч на день, а Оленка буде моєю! Перші листи од Андрія я рвав або палив, а тепер же сам написав... Та я задавив би себе своїми власними руками, коли б пересвідчився в тім, що з грішми не матиму, чого схочу! На що ж і гроші тоді, на бісового батька вони, коли за них не можна купити весь світ? Спалить їх, у воду жбурнуть, за вітром пустить!

Я в а Г.

Бичок, Олена, Стеха.

Олена (*вбігає*). Де лист від Андрія?

Бичок. Вже довідалась? Певно писар сказав? Нема в мене ніякого листа!

Олена (*просить*). Віддайте, батечку, голубчику. Віддайте!

Бичок (*зітхнувши*). Бідна, бідна ти сироточко! За цілий рік діждалась одного листа, та й той... Жаль мені тебе, дуже жаль! Я хотів затаїти його від тебе та писар побачив, що з Херсону і догадався від кого! Думаю: як затаю, то він все рівно викаже... На, на. (*Дає листа*).

Олена (*цілує листа*). Тут, тут мої мрії, мій спокій, мій талан! (*Входить Стеха*). О, серце моє, бідне серце, щасливе серце, щасливе! Тут мій смуток, тут мої і радощі!.. (*Розгорнувши листа, дивиться на нього*). О, горенько ж моє тяжке. Яка я нещаслива, що не вмію і словечка прочитати!... Він, мій милий, пише до мене, він балакає зо мною, вітає мене, а я... Одне б

тільки словечко прочитати своїми очима і я б половину серця віддала! Ох, яка ж я безталанна, яка ж бідна: я плакати тільки вмію та ридать та серце кров'ю обливать.

Бичок. Дай вже я тобі прочитаю.

Олена (не слухає його). Ні, я піду зараз до писаря або до дядька Мартина; вони мені його прочитають як слід, а ви не зугарні! (Шобіла з хати).

Стеха (до Бичка). Що ж там Андрій пише?

Бичок. Краще не питай. Другу вже покохав, ось що! І не вернуся, каже, ніколи, і не сподівайся мене бачити.

Стеха (з криком). Що ж це в світі діється? Лишенько невсипуче причепилося ж ти до нас гірш пропасниці!... Проклятий Андрій, проклятий! А як же вона його любила, як кохала!

Бичок. Годі тобі, стара, убиватися; що з воза впало, пропало! Гріх тобі так однією дитиною пеклуватися і побиватися, а про других забувати, а в тебе ще їх тройко, треба поберегти себе за для того дріб'язку, що вони будуть без тебе, як горобенята без матері, як голубеняточка без неньки-голубки!

Стеха. Знаю, що тяжкий гріх коли ж не можу я забути тієї зневаги, тієї наруги від того недолюдка. Проклятий будь же, Андрію!

Бичок. Не проклинай, стара, ходім краще зараз до мене, та й порадимось, як найкраще, по відному...

Стеха. Та хоч і ходім.

Бичок (*у бік*). Треба її підпоїти. (*До неї*). Вір, що ніхто так широко не порадить тебе, як я... А про зраду Андрієву треба занехаяти діло...

Я ва Ві.

Ті ж і Олена.

Олена (*мов несамовита*). Мамо, мамо, рятуй мене!.. Зрадив, зрадив милий!.. Нема мого Андрія, нема мого сонця?.. Ох, і гину ж я, гину як горличка без голубонька!.. Будь ж ти проклят Андрію, щоб ти не мав ні хвилини спокою, ні жадної хвилиночки світлої! Хай твоє серце окрутить гадина шипуча і п'є з нього кров по рисочці, доки й віку твого. (*Падає на лаву*).

Стеха. Донечко, моя люба, лишенько мені з тобою!

Бичок (*встав*). Прощайте, бідолаги! Гірко мені дивитись на ваше тяжке горюваннячко, не можу я... Сльози мене душать... Здається: яке мені діло до чужого клопоту, а от плачу як дитина!.. Ох, тільки не забувайте, що у вас один зостався приятель по всяк час прихильний до вас: я! Ох!.. Приходь, старенька, дам тобі найріднішу пораду (*Пішов*).

Стеха. Донечко, донечко, дитино моя люба, заспокойся ж хоч на хвилиночку!.. Не вбивай же мене своїм жалем!.. Сльозами та смутком не вернеш того, що вже минулось!

Олена (*підходить хутко*). Мамо! Придивляйтесь до мене, вдивляйтесь в мене пильно! Кажіть мені щиро правду, чи вже ж змарніла моя врода, зав'яла моя

краса? Чи вже ж погасло в очах моїх безкрає чарівне щастя, уста мої стратили чарівний посміх; чи злиняли чорні брови, личенько змарніло? За що ж Андрій мене зрадив? Він пише, що покохав другу, крашу й багату!.. А я бідна, я убога!.. А де ж він знайде таке серце? Моя краса, мої карі очі, уста рожеві,—на віщо вони? Це все нікчемниця, без багатства все це не віть-шо!.. Та друга в гарній одежі, в дорогому намисті, в шатах, а я в латаній сорочці? В багатстві вся сила!... О, пострівай же мій коханий Андрієчку, вберусь і я в оксамит та в золото!... Одягнусь кралею!.. Ідїть, мамо, зараз до Осипа Степановича: нехай іде сюди, нехай зараз несе гроші, більше, більше грошей!... Чого ви дивитесь так на мене? Я боялася гріха: в Андрієвій правді, в його серцеві було все моє щастя, весь спокій, всі надії! Андрій зрадив, стоптав правду, зламав слово... Тепер я гріха не боюсь, а бідности та злиднів не хочу більш!... Не жахайтесь, мамо. Кличте мерщій Осипа Степановича! Не я перша, не я й остання! Чим я краще від других? Ідїть же, ідїть скоріще! *(Витихає матір за двері)*. На гріх іду, на поквол людям... Зроблюсь відьмою, чаклівницею, перекинусь у пташечку манісенку, у звіря, у комашку дрібнесеньку і знайду тебе, Андрію, зраднику, кате мій!... Не ти посмієшся наді мною, а я над тобою посміюсь, привселюдно посміюсь!.. Геть сльози з очей!.. Геть смуток!.. Смійтесь очі, співайте устоники! Пісню, пісню та голосну! Всі, всі пісні забула!... Не згадаю ні одної!.. Згадала... *(Помовчала)*. Як вона?... Голосу не одведу... *(Починає тихо співати, ніби промовляє)*.

В кінці греблі
Шумлять верби,
Що я насадила,
Нема мого миленького,
Що я полюбила.
Ой, немає і не буде:
Поїхав за Десну,
Рости, рости, дівчинонько,
На другу весну.
Росла, росла дівчинонька
Та й на порі стала,
Ждала, ждала миленького,
Тай й плакати стала.

(Промовляє). Росла... тай плакати стала... «Та й плакати стала»? Чого? За чим плакати? А я й плакати перестала... *(Задумалась)*. Ох, Андрію!... Нема Андрія!... *(Тулить рукою лоб)*. Неначе памороки мені забито, немов розум замурувало мені стіною!... В серці мерт-тво, в голові якийсь мотлох... Немов збожеволіла я! *(Похитнулася і безсила впала на лаву)*. Не вмію ні думати, ні плакати... Забула все, все забула!...

Завіса.

ДІЯ ТРЕТЯ.

Обставини ті ж, що і в другій дії.

Ява І.

Олена.

Олена (*сидить біля столу, схиливши голову на руки*). Андрію, Андрію, отруто моя! За віщо ж ти, голубе мій, кате мій, зрадив мене, за віщо? Невже та друга цілком витроїла з твоїх думок і серця ту, що колись тішила тебе ласкавими речами, голубила тебе горячими поцілунками, радувала та відганяла від думок і серця смуток і горе—голосочком-дзвіночком?... Невже забув і зустрів: в гаю, біля криниці під вербою, в полі?... Чи можна ж і до смерти все те забути?...

Ява II.

Христя і Олена.

Христя (*з відром вбігав і поставивши відро біля порога, прожогом кидається до Олени*). Здрастуйте—не застуйте!... Здорова, Оленко! О! Чого це ти така засмучена?

Олена. Хіба не знаєш мого горя?

Христя. От тобі і маєш! А я це простяглась до тебе за порадою. (*Зі смутком*). Оті купила я собі на спідницю та на фартушок: і нові чоботи купила і сережки!... Всякого добра повнісеньку скриню накупила! В скрині пусто і в кешені не густо!... Аж дві весни і два літа заробляла поденно: великі гроші віддавала батькові до рук, а п'ятаки та

гривні виховувала від батька та й виховала мало аж не шість карбованців. А вчора, як прийшли оті здирщики,—бодай їх за печінки взяло!—та як почали цінувати... Батько бідкаються та об поли руками б'ються, мати плачуть, а дівчора дрібна як підніме реви та галас! І, лихо, хоч з хати втікай! Мене за серце як ухопить, як ухопить!... І вже, сестричко, й не тямлю, як я вбігла в комірчину, витягла з під солом'яника свій клад, вбігла в хату та й жбурнула його здирщикам між очі, так таки й жбурнула! А далі, як заголошу! І обідати не сіла, поки не досиділась та не доголосоилась до того, що батько аж налаяли і мало не побили!... От тобі, Христе, і спідничка нова, от тобі й чобітки з підківками! Прийде Різдво, всі ж то, всі дівчатка вирядяться, як квіточки, як лялечки—в нове та модне, а я одна, мов та сирітка, буду в старенькому... Ніхто й глянути не схоче на мене, всі хлопці відчахнуться від мене, бо, звісно, в старенькому!...

Олена. Не печалься, щебетушечко, кому ти до вподоби, той і в старенькому зачепить!...

Христя. Я й колядувати не піду, ховатимусь від людей! (Помовчала, потім несміливо). Хіба признається тобі, сестричко?

Олена. Певно покохала?

Христя. Я тобі признаюсь, а ти, зозулечко, порадь мене найкраще! (Знов озирнулась). Я вже зовсім подала слово Максимові, казав, що після Дмитра прийде зі старостами. І люблю ж я його, господи, як люблю! А що як батько та не захочуть мене віддати за Максима?

Олена. Не хапайся заміж!...

Христя. Так кажу ж тобі: люблю його, що й душі навіть не чую! А як він мене любить, як дуже любити! Ми вже кохаємось собі давно, давно!... А спитай: як ми понялися собі, так аж чудно! В Петрівку, на другому тижневі у вівторок, зустрілись на громадській греблі по той бік ставу, і як кумедно зустрілись: ходила я, бач, гусят шукати. Хожу по над ставом та все: гусю-гусю, гусю-гусю!.. А вони запливли аж геть під очерета, та знай хлюпошуться собі та глитають ряску. Почало вже й сонечко спочивати, а далі вже й смеркло, а я все хожу по березі, як манія, та кличу гусят: гусю-гусю, гусю-гусю! Далі тільки що зійшла на греблю, аж зирк: іде на зустріч, порівнявсь зі мною: «добри-вечір!»—каже. А я зразу таки його впізнала і немов отерпла, не пам'ятаю, чи отказала я йому що, чи ні, бо дуже засоромилась! Чую, що лице моє, сестричко, мов вогнем запалило і серце ніби стало рости, ширитись, ніби тісно йому в грудях... Склепило мені уста і словечка не промовлю, стою, ніби зачарована. Далі він питає: «Що це з тобою голубко?»—А я мовчу, неначе кам'яна! Далі взяв мене за руку і стиха промовив: «Не даром мене мов манюю сюди вело, то ж серце поводитарем було!» Від цієї мови все в мені ніби загорілось і занялось полум'ям: немов та люба мова понеслась геть по річці і далеко-далеко луною одкликнулася і ніби все замовкло навкруги і вітрець затих і хвиля полягла і очерет задрімав! А в грудях тепло-тепло так, аж ніби млосно робиться... Через яку годину плеснулась рибка

проти зорі, я стрепенулась і ніби очнулась і тоді тільки почула своє серце, почула, як воно виразно токотить, неначе що його навмисне підтовкує... Хочу глянути йому в вічі, хочу забалакати до нього, не можу... «Може я тобі, моя квіточко, не до любови?»— спитав і хотів випручати свою руку з моєї, а я вдержую і так щільно стискаю її, ніби боюсь упустити свою долю, своє щастя!... І вже й не пам'ятаю, як він мене пригорнув і почав цілувати. Довго-довго цілував і все щось промовляв, та так же любо, мов би соловейко щebetав, що слухаєш те щebetання, і неначеб то нічого й не розумієш, почнеш зітхати несамохіть, далі й слёзи поллються, а ти їх і не зупиняєш...

Олена. І все б слухала того соловейка і не наслухалась би.

Христя. Еге ж, так, так! А далі, ох сором, його поцілувала. Цілуємось та тиснемо одно другого до серця!.. Чи малу-ж таки годину ми так простояли, бо як прийшла до дому, то вже наші спали, ніде по хатах не світилось!.. Заглянула в хлівець, аж і гусята дома.

Олена *(зітхнула)*. І все те минеться, як любий сон і розмається, як марево в осени.

Христя *(з ляком)*. Що ти говориш, сестричко! Не лякай мене!... *(Помовчала)*. Ото ввійшла я тихесенько в повітку, та й лягла... Що ж ти думаєш, сестричко, не спиться та й годі! Тільки що заплющу очі, так він і маріє передо мною, так його обличчя і змалюється перед моїми очима! Чую: перші півні проспівали, далі—другі, аж і треті... А соловейко десь

далеко-далеко так і виляскує, так і виляскує, аж лунає йде! Почали вже й гусята на ставку герготати, зашавкотіли утята, ластівочка на бантині тихо-тихо зашебетала... зовсім уже почало на світ благословитись! І через превелику силу заснула я, та так заснула, що ледве-ледве мати розбудили. Як збудили та й питають: «Якого це ти доню?»

Олена. Андрія у сні кликала?

Христя. Максима, його Максимом звать!

Олена. Хіба?

Христя. Я як схоплюсь та з комори та на втьоки... Аж біля річки зупинилась: і тільки тоді й опам'яталась, як з річки свіжою водицею вмилася... (Ненароком глянула у вікно). О, до вас гості йдуть: Осип Степанович!.. (Схопилась). Прощай, сестричко!.. (Побігла).

Олена. Ось і смерть моя іде! А я і крихотки не лякаюсь і не здригнусь!

Я в а III.

Олена, Стеха, Бичок.

Бичок (входить). Ну, що, янголятко моє, вже заспокоїлась?

Олена. Заспокоїлась!.. Не плачу і не сумую.. А згодом буду реготать!

Бичок. Дай господи! (Оглядається, входить Стеха) Позвольте біля вас присісти?

Олена. Сідайте! Чого ж ви так здалеку? Сідайте ближче! Знаєте, як у пісні співається: «Зелененький барвіночку, стелися ще нижче, а ти, милий, чорнобривий, присунься ще ближче»... Я Андрієві колись

приспівувала цю пісню: і вам би заспівала, та не нагадаю... як ще була зарученою, то як я любила Андрія, було жду зірочки вечірньої, як пожовкла травиця сльозинки-росинки! Було вистою з милим од вечірньої зорі до ранньої, цілую, милую його карі очі його чорні брови, слухаю його розмову і не наслуховаюся! І здавалось мені, що в ту хвилину все замовкло і замерло, немов закохане, немов зачароване тим безкраім коханням! І небо, і зорі, і місяць білолиций ніби всміхались радісно і втішались нашим коханням; вітрець ніби боявся подихнуть, щоб не сполхати своїм повивом того невимовного щастя; і соловейко німів і затихав, прислухаючись до тих любих річей, щоб завтра переспівати їх на увесь мир найлюбіше, найголосніше!.. Х-м, давно-давно це було!.. Осипе Степановичу, багато є у вас грошей?

Бичок. Стане, сударине моя, на мій вік!

Олена. А на мій?

Бичок. І на ваш стачить!

Олена. Добре тому на світі жити, хто грошовитий; куди оком скине, все його, чого забагнеться, всього купить?

Бичок. Ох, не все! Окрім грошей, треба мати ще й талан.

Олена. У вас він є! Самі сьогодні впевнитесь!

Бичок (до Стехи). А що ж ви, Степанидо Михайлівно, стоїте біля порога, мов сирота, ставляйте на стіл, що ви там принесли: здається, там усього доволі є, тільки чарки бракує?

Стеха (порядкує). І чарку зараз подам (Подає).

Олена. Бачите, мамо, як вас шанують, що вже Михайлівною величають!... (Сміється). Михайлівна. А мене як по батькові? Мамо! Як мого батька звали? Ха-ха! Чудно якось на світі коїться!... І що мені на думку сплило? Гм!.. Колись-то, ще як я була малою, то вітчим за щось вибив мене та й випхав з хати. А як мене ненавидів вітчим! Через те дуже часто й бив, з синяків ніколи не вигоювалась.. Ото я й пішла собі плачучи до річки, сіла на камені та й хлипаю в кулак; аж чую, щось ніби співає, я глянула в бік, дивлюсь: лежить під вербою, у! холодочку, якийсь панич і виспіває, і та пісня запала ще від тоді мені в думку:

«Одному доля запродала од краю до краю.

А другому залишила те, де заховують!»

Гм! «Те де заховують!»... Через що-ж це воно так, Осипе Степановичу!, що «другому» те, де заховують?»

Бичок. Потому, що все від бога!..

Олена. Так? А ще дивніш ось що. Вчора я була заміжня, а сьогодні: ні жінка, ні дівка!... І вчора ще я ненавиділа вас, Осипе Степановичу, і як ненавиділа, а сьогодні здається ви мені не таким вже гидким та страшним. А ніхто ж то не вгадає, що буде завтра? Може завтра я вас покохаю!..

Бичок. Дай господи! Дай господи!..

Олена. Перстні принесли?

Бичок. Осьдечки. (Дає перстні).

Олена. Які блискучі! А намисто?

Бичок. Ось і намисто!

Олена (*плече в долоні*). Ой, яке хороше та дороге! Давайте сюди! Можна надіть? Я надіну!...

Бичок. Хіба я вам на те його приніс, щоб воно в скрині лежало?

Олена (*приміряє на себе*). Дороге та блескуче! Оця то блескучість; красує очі, підкупає розум, дурить серце і ламає волю! Чом ви дзеркальця не принесли?... Або, постривайте, я подивлюсь у відро!... (*Біжить до відра з водою*).

Бичок. Завтра все получите, чого сьогодні бракує! Вип'ємо ж з вами, Степанидо Михайловно, а Олені Юхимовні піднесемо канфетів! (*Подає їй конфети*).

Олена. Ні, і я вип'ю з вами!

Стеха. Чи ти з розумом? Ніколи не пила!

Олена. А тепер питиму... „Горілочка туман— зведе хоч кого з ума!“. А мене на розум наведе!... Тільки не звіть мене Юхимовною... Це мого вітчима звали Юхимом. Я Павловна, звіть мене, Осипе Степановичу, Павловною. (*Рече*).

Бичок. Ну, дай же боже, щоб усе було гоже.

Стеха. А що негоже, того не давай боже!

Бичок. П'ю за ваше здоров'ячко, Олено Юхимов... Павловно! Бажаю вам, щоб ви повік були веселі та щасливі!

Олена. О, я буду весела, буду щаслива... За гроші куплю і щастя і талан!

Бичок (*до Стехи*). Викушайте!

Стеха. Ох, батечку, не занастить же моєї дитини. (*Плаче*).

Бичок. А хіба ж над нами бога нема?

О л е н а. Як вам не сором, мамо, плакати? (Рече). Віддаєте мене заміж та й плачете? Наливайте, Осипе Степановичу, і мені, та повніц, у щерть! (Випиває). Ох, як же запекло, дух зовсім зупинило!

Бичок. Заїжте солодким, зразу полегшає.

О л е н а. Ні-ні, налейте ще!

Стеха. Що це ти, доню?

О л е н а. Мамо! Тепер вже не ваша печаль! Було за першою чаркою спинити, доки не знала, який в горільці смак!... Лийте Осипе Степановичу! (Бичок наливає). Повніц! (Випила). Уй, яка вогненна!... Тепер я зовсім весела! І горе як рукою зняло!... Ох, як у голові все пішло навиворіт!... Як Андрій мене сватав, тоді я не пила, бо дурна була... Ха-ха-ха!... Як чудно все навкруги... Осипе Степановичу! Чому ви вже заразом і музик не наняли? Адже сьогодні ми й весілля справимо: чортяка на смітнику нас звінчає! (Рече). Ще перстень є? Ондечки на руці у вас. Давайте його сюди, надіньте на цей палець!... Я хочу багато, багато перстнів!... Я жадна на перстні і на гроші жадна!... А цей перстень... (Зриває з пальця перстень). Хай він пропаде, це Андріїв перстень! (Кидає його до долу). Тепер я з Андрієм розвінчалась. Пийте, Осипе Степановичу, пийте, мамо, а я вже вдовольнилась!...

Бичок. Отак і краще! Дай господи, дай господи!

О л е н а. Мамо, внесіть мені ту сорочку, що я вишивала Андрієві, вона там у коморі; я її подарую своєму молодому (Стеха пішла). Осипе Степановичу!

Обніміть мене, та міцно-міцно! (Бичок пригортає її). Ох, не так, не так! Щоб теплом обдало все тіло, щоб вогнем всю запалило! Цілуйте мене, солодко, пилко!... Цілуйте же так, щоб в очах потемніло, щоб серце розжеврїлось! (Цілує його). отак, Отак!... (Одмихає його). Геть, холодні губи як у мерця, лице як лід! Ох, які ж ви гидкі, гидчі від жаби! (Стеха вернулась з сорочкою).

Бичок. Лице потепліє і губи розжеврїються, як пригортатиметься до серця така квіточка, така «кралечка!» (Хоче обняти її).

Олена (схопилась). Візьміть, Осипе Степановичу, цю сорочку! Мамо, треба молодому хустку печепити! Шкода, нема! Хоч би яку стареньку?... Отакі ми злидні... Хіба причепити мотузочку! А я, Осипе Степановичу, панського роду, буду пити горілку як воду! (Реже). Бачите, хоч злидні ми та з пихою! Породила мене мати в панськїм будинку, а виховувала по хлівах та по мурах... Батько відцурався, мати дочку викохала, до розуму довела і з розуму звела.

Стеха. Доню, доню, гріх тобі! Чим ти мене докоряєш?

Олена. Не докоряю, мамо! Я сама не тямлю, що верзу, бо мало випила (Вхотила пляшку і не нахильці).

Бичок. Олено Юхим... Павловно! Годі бо вам, так не годиться.

Олена (віддає). Тепер вдовольнилась! Зовсім розум пропила!... Все закрутилось перед очима... Ох,

як на душі легко! Мамо, пора молодим князеві і княгині постіль слати!... Осип Степанович—князь, а Олена Павловна—княгиня!... Ха-ха-ха!...

Я в а ІV.

Ті ж і Мартин.

Мартин (*обірваний трясеться від перепою*).
Господи вишній, чи я в тебе лишній: як п'ють то минають, як б'ють, то з мене починають.

Бичок (*тївно*). Чого ти п'яного причвалав?
(*До Стехи*). Як це ви не замкнули дверей?

Мартин. На весілля причвалав! (*Помовчав*).
П'яноюю величаєш мене, перед людьми зневажаєш?
А хто ж довів мене до цього? Гей, куме, Осипе Степановичу, стережись!

Бичок (*ласкаво*). Ну, годі, годі, не возом тебе зачепив... Сідай!

Мартин (*сідає*). Мені вже нічого терять, усе рішив; ще душа є в мене, не торгуйся ж з нею, дорого заплатиш, ціни не складеш!

Бичок. Ну, прошу тебе, замовчи!

Мартин. Мовчу! (*Схилив голову на руки*).

Бичок (*до Стехи*). Почастуйте його, мамо!
Позвольте вже вас величати мамою?

Стеха. І яка вже я мати?

Олена. Величайте, величайте! А мене як ви будете величать?

Бичок. Жінкою моєю любою.

Олена. А люде як мене величатимуть?

Бичок. Частуйте, мамо! (*Стеха частує Мартина*). Яке ж людям діло?

Мартин. Не жалуй, стара, наливай повніш! Тепер у тебе зять багатий. (*Випив*). Ром? Давно я не пив рому! Пам'ятаєте, Осипе Степановичу, як ми ще були приятелями і жили в добрій злагоді?... Ви тоді мене все ромом частували!... Налий, стара, ще? (*Випив*).

Олена (*до Мартина*). Дивіться, дядьку, якого я собі чоловіка придбала, правда, він ще зовсім молодий?

Мартин. О, ще молодий: перша голова на в'язах!

Бичок (*у бік*). От чортяка його притаскала!

Олена (*до Мартина*). Чого ви такі понурі та ніби смутні? Дивіться, яка я весела?

Мартин (*мотнув головою*). І я зараз повеселішаю. Налий, стара, ще!... (*Випив*). І ти, Оленко, пий! Дурниця все! Честь, чесне поводження, чесне життя, душа правдива, чуле серце—все це дурниця! Гроші всьому голова! Не загадуй наперед, що буде, а живи тим, що сьогодні є!... А нема й нетреба!... З грошима все буде... А розцвиндрив добро—пропадай з голоду! Давай, давай, стара, швидше ще чарку, поки за серце не вхопило!... (*П'є*). Нехай краще язик задубіє і заніміє, щоб заціпило і в серці і в голові!... Нехай буде так, як воно є! Що ж, я вже й співать почну, так вже до співів і пориває!...

Бичок Отак би й давніш. Заспіваємо божественної. (*Співає*). Боже, зрі моє смиреніє...

Мартин. Ні, не цісі!... Підтягуйте мені *(Починає співати)*.

Ой, хто п'є, тому наливайте,

Хто не п'є, тому не давайте і т. д.

Бичок *(співаючи обнімає Олену і цілує)*.

Олена *(однихає його)*. Ох, як гидко мені, де пляшка?... *(Вхопивши пляшку п'є нахильці)*. А я буду пити і побогато!...*(Резочеться)*,

Завіса.

ДІЯ ЧЕТВЕРТА.

О Д М І Н А П Е Р Ш А

*Рублена криниця на роздоріжжі, в млибині поле з
взлісся.*

Я в а І.

Два чоловіка вертаються з поля з косами.

1-й чоловік. Не піду я завтра на сходку, хай їй враг; якого я там дідька не бачив? Я краще одпочину! За шість день так намагаєшся косою, що й не знаєш, чи кістки в тобі там в середині, чи болячки та пухирі.

2-й чоловік. Ну, а як знов накинуть копійки на земство, на волость, або на школу, або там ще на які витребеньки?

1-й чоловік. Нехай накидають,—одну шкуру здеруть, не дві! Та й хіба не однаково: чи та копійка в кешені теліпатиметься, чи піде на обчество, папуши тютюну на неї не купиш, так на чортового батька вона мені?

2-й чоловік. Чудний ти! Копійка до копійки, та вже й дві?

1-й чоловік. Велика сума? Пару волів купиш! Сядемо та подождемо Гната (*Сідають*).

2-й чоловік. З копійок, брате, виростає копитал!

1-й чоловік. Брехня!

2-й чоловік. Чи тобі казав Свирид Напханько, що ото як тягали його до посередника за побите Бичкове просо, так посередник, каже, совітував обі-
брать Осипа Степановича за старшину.

1-й чоловік. Це б то Бичка? Він і сам уже себе обібрав! Хто винен йому гроші, та не оддає, то він без суда лізе в хату і грабує!...

2-й чоловік. А чи має він право?

1-й чоловік. Спитай його. Мабуть, що має, коли грабує?

2-й чоловік. При великих копиталах, та ще й грамотний зело, то його й сила і правда. І де він стільки грошей набрав? Я так думаю, що його і в п'ять тисяч не вбереш?

1-й чоловік. Мабуть, що не вбереш!... Чув я, що ніби то він з двірських, з лакизів; у якогось полковника служив, так той, як помер, а він хапнув у нього гроши з шкатули та й затаїв... Скільки не допитували, одним лицем: „не брав, каже, хоч і під присягу!“... О так і запанував та й обдирає мир хрещений.

2-й чоловік. Ох, обдирає, та ще й здорово обдирає!... Хто раз попався в його лещата, то вже годі пручатись!... Усе наше село держить в кормизі!... Це ще гірш настало, як за кріпацтва?

1-й чоловік. Може й гірш!... Побачимо!...

2-й чоловік. То все ж таки панові вклонявся а тепер мусиш кланятися постолові! Тепер так на-
стало, що в кого гроши, то той і пан.

1-й чоловік. І жаба—риба, бо в воді живе! Дай лишень тютюну на люльку, бо в мене й на подзвіння нема! *(Набиває мольку і запалює).*

2-й чоловік. А як він мене оплутав, так на вдивовижу! Заслаб позаторік мій хлопчина Дмитро, я, знаєш, бідкаюсь: сюди—туди... Коли це рип двері, входить Осип, поздоровкався зі мною та мерщій до хлопця і ну біля нього шептати та вичитувати та спльовувати, далі вийняв балцаночку з якоюсь мазею, та й почав хворого шарувати. Що ж ти думаєш? І отходив хлопця. І ото з того случаю і почав він до мене вчашати і почав надавати мені грошей на відробіток, а я дякую та радію, що маю несподівану поміч. Подивився б ти на нього, як увійде в хату, то так дівора і вкриє його, так і обліпить,—бо зараз: тому бубличка дасть, тому грудочку сахарю, а іншому й копійку. А як прийшлося відробляти, так я тоді тільки почухався по потилиці, вже мовчу та тільки потерпаю... Поденному ціна карбованець, а йому роблю за полтинника, бо на позику він прикидає тобі процента та вигоду!... О, розумієш?..

1-й чоловік. Павук, одно слово, павук! Скрізь навкруги роскидав навутиння, і яка б мушка чи комашка поткнулась, то зараз і заплутається. А глянеш на нього з боку, так такого богобоязного з себе вдає, що й...

2-й чоловік. І ловко як вдає!

1-й чоловік. Живим, мовляв, на небо лізе.

2-й чоловік. Він таки характерник, бо до всього знає!

1-й чоловік. О, зна!

2-й чоловік. Він і знахар, і ворожбит і кону-
вал... І в церкві, навіть, всім дякам порядок дає!

1-й чоловік. І на всі гласи воспіває!

2-й чоловік. До всього добрав способу!

1-й чоловік. Мудра, мудра голова! (*Помовчав*).
Я йому винен двадцять три! От же завтра візьму
та й віднесу, хай йому враг з його грішми. Вже
вдруге мене не піймає: одно через те, що я горілки
не п'ю, а друге...

2-й чоловік. Осип навчить пити! Он, Мартин
Хандоля спершу теж горілки не вживав, а як пій-
мався в лапи Осипові—розпився і звівся ні на що!
Жінка з дітьми пішла в найми, а він був у шинкара
за попихача з десятої чарки, доки дуба не дав!..
Лікар як полосував, то казав, що то в Мартинові
горілка зайнялася (*Глянув у бік*).

Я в а П.

Ті ж і 3-й чоловік.

3-й чоловік. А ну, рушаймо до дому.

2-й чоловік (*піднявся*). Чого так довго ба-
рився?

3-й чоловік. Та там докошував Бичкове
просо!

2-й чоловік. А ти багато йому винен?

3-й чоловік (*махнув рукою*). І не питай!
Достанеться батьківщина і дітям і внукам!..

1-й чоловік. Ні, мене вже не піймає вдруге!
Одне, через те..... (Пішли розмовляючи).

Я в а ІІІ.

Гурт дівчат з зраблями, клучками і т. и.
Співаючи проходять через кон з поля.

Над моїми воротами
Чорна хмара стала,
А на мене молодую
Поговір і слава.

А я тую чорну хмару рукавцем розмаю,
Перебула поговори, перебуду й славу.
Тече річка невеличка з холодного краю,
Нема мого миленького з-за річки Дунаю.
Росло, росло тай пожовкло зеленеє жито,
Ой, десь мого миленького за Дунаєм вбито.
Тече річка невеличка, бережечки зносить,
Молодая, дівчинонька за милим голосить.
Тече річка невеличка та й не висихає,
Не покине козак дівку, як вірно кохає.

Я в а ІV.

Стеха.

Стеха (входить озируючись). Тут, тут Андрія дождатиму! Він сюди мусить іти, цим шляхом! Він скоро повинен іти... Вчора розказував якийсь провзжий, що обминув Андрія по цей бік Миргороду. Чого ж він іде до нас? Мало ще горя накоїв, тепер хоче у вічі посміятись?.. Так не діждеш же! Тут

тебе, іроде, дождатиму!... Не допушу до Олени, ні своїми власними руками видеру тобі очі з лоба!... Ізгризу руки твої, тіло зішматую!...

Я в а Г.

Виходять дві молодиці з поля, в одній двое дітей—дівчинка й хлопчик, у другій—одежа і граблі.

1-а молодиця (до дівчинки). Знов волочеш граблі? Кажу тобі: візьми на плечі, бо зуб'я поламаєш! (До хлопця). Та не опинайся бо, Степане, іди швидше. Он череда йде до ставу... Прийдемо до дому—здоїмо корову, дам вам молочка.

2-а молодиця (гукає за лапшунками). Свахо Галько! Та підждіть-бо, чого ви так поспішаєте?

1-а молодиця. Еге, добре вам, що у вас є кому за худобою доглянути, а мені ж ще треба й проти череди йти, і овечат отбити з отари, і каченят зі ставу пригнати!

2-а молодиця (виходить). А чоловік що робитиме?

1-а молодиця (регоче). Е, дайте покій з моїм слянявим!.. Йому б тільки до хати доплентатись, то зараз і заляже спати, мов медвідь у берлозі, і вечеряти його не добудишся.

2-а молодиця. А в мене чоловік за всім пеклується. Я прийду до дому, сяду на лаві, отак руки згорну і за холодну воду не візьмусь...

1-а молодиця (регоче). Кому яке щастя!

2-а молодиця (*усміхається*) Нехай господарює а я буду панувати! (*Побачила Стеху*). Дивіться, дивіться, свахо, ондечки хтось стоїть! А хто то?

1-а молодиця. Та хай їй лихе! Хіба не пізнаєте? (*До дівчинки*). Не дивись, Яринко, на неї, гріх!...

2-а молодиця (*реюче*). Перекупка, що торгує дочкою? Ач, яким гарним платком закуталась!

1-а молодиця. Він їй дешево достався!.. Ач, яка пихата! Зовсім би пані, та шкода: хвіст закаляний? (*До дівчинки*). Не дивись-бо, кажу тобі, на неї, бо битиму!

2-а молодиця. Хтоб мене продав, як би я сама не схотіла? А так вже: яка мати, така й дочка.

1-а молодиця. Яке сім'ячко, таке й зілячко! (*Глянула на свло*). Ондечки й коровка наша як біжить до хати. Маню—маню—маню! Телось—телось!.. (*Пішли*).

С т е х а (*одна*). «Яке сім'ячко, таке й зілячко»!.. Кленить, ганьте, паскудьте!.. Ох, люде, люде!.. У звіря лютого швидше з'явиться жаль, у гадини холодної більш знайдеться тепла в серці, ніж у вас!.. Дітям забороняють дивитись на мене! Невже я така велика грішниця? А все через кого? Через Андрія все це вчинилося!.. Проклятий, проклятий Андрію!.. Через тебе й Оленка загинути мусить. Краще мені зараз смерть раптова, тільки не глум людський та не знущання!.. Бо лекше вмерти, ніж вік від сорому очі ховати!.. (*Хоче кинутись в криницю*). Гріх, і це тяжкий гріх!.. Ох! І жити нестерпучо і душу живу гріх занাপастити!.. (*Ридав. В цей мент чути спів Андрія*).

Що? Я не помиляюсь!.. Це його, Андріїв спів!.. Він співає, радіє, що отруту з собою Оленці несе!.. О, боже! Дай же мені сили розшматувати ту гадину!

Андрій *(співає за лаштунками. На 3-м або на 4-м куплеті з'являється на коні)*.

Щука риба в морі гуляє доволі,
А удовин син хороший, та нема йому волі.
Тільки ж йому волі, що в чистому полі.

Осідлає кониченька й гуляє доволі!
Гуляє, гуляє ніхто ж не спиняє,
Та тільки ж йому сивий соколонько
Над головою літає.

Сивий соколоньку, ти високо літаєш,
Чи далеко мого сина в ватазі видаєш?

Твій син на могилі коня попасає,
Та тільки ж йому сивий соколонько в головиці
ськає...

Я в а Ві.

Стеха, Андрій.

Андрій *(зупиняється й знімає шапку)*. Ось і дійшов я благополучно до рідного села, а думав, що вже його не побачу *(Придивляється)*. Щось стоїть. Невже Олена? Я писав їй, щоб сьогодні як раз сподівалась. Олено, ти?

Стеха. Ні, це я, мій любий зяте!

Андрій *(зрадів)*. А, здрастуйте, пані-матусю! А чому ж Оленка не вийшла? Може заслабла? *(Хоче поцілувати її в руку)*.

Стеха *(відпихає його)*. Геть, іроде!

Андрій. Паніматко, що це з вами? Кажіть, кажіть: у вас ніби щось страшне на думці?

Стеха (*жахається*). Це... це не Андрій!

Андрій. Бог з вами, паніматусю! Придивіться на мене, хіба й справді так дуже змарнів? Та як і не змарніти? Тяжка робота, аж зслаб був! За те ж, мамо, і заробив стільки!...

Стеха. Це мана, мана!

Андрій. Як? Я й не знаю, що зо мною буде, як побачу Оленку?... Ходім же, мамо, швидше до дому, серце поривається і як не вискочить з грудей.

Стеха. Туманом і вогнем заразбм мені мозок заволокло!...

Андрій. А що, дуже зраділа Оленка, як прочитала листа від мене? То я, мамо, сам листа писав, мене там один панич, спасибі йому, навчив. Я тепер можу всяку книжку прочитати і всякий лік записати і на щотах можу... Вже тепер мене ніхто не обдурить!... Та що з вами, паніматко?

Стеха (*з криком*). Одурено нас, одурено! Обморочено!... Пропаші, всі пропаші! (*Біжить від Андрія*).

Андрій. Що воно таке? Кого одурено, кого обморочено?... Побігла!... Чи не трапилось чого з Оленкою? (*Швидко пішов до села*).

Я в а VII.

За лаштунками парубоцький гурт.

Один із парубків. А ну, затинай «дуба», чи дотанцюю я аж до села? (*Співають, один танцює*).

Ой дуб-дуба, дуба, дуба,
Ой дівчино моя люба,
Набрехала на мене,
Що я ходив до тебе—
Черевички куповав
Фиги-миги дарував,
Стрічки прості і шовкові,
І чоботи сап'янові,
Хустку гарну, фартушину,
І спідницю й корсетину,
І намисто, і каблучку
На біленьку твою ручку...
Який батько, такий син—
Виносили з діжки сир:
До рябої кобили
На зальоти ходили.
Попід тином, коло саду
Біжить дівка з винограду,
А за нею її мати
Біжить дочку переймати:
«Вернись, кажу, чи ти чуєш?
Куди ти так чемчикуєш?»...
«На вулицю, моя мати,
З парубками жартувати!»...
Танцювала, дріботіла,
Доки спати не схотіла,
Прокинулась та по хаті
Пішла знову танцювати!...
І ногами вибивала,
І словами промовляла:

«Сюди, сюди паруб'ята
В мене хусточка квітчата
І спідниця із китайки,
Фартушина з каламайки!
По базарю я ходила,
Черевички там купила...
Хлопці, хлопці, всі до мене,
Чорні брівоньки у мене...
Ой дуб-дуба, дуба». і т. д.

Завіса.

ОДМІНА ДРУГА

*Велика кімната, ніби в панському будинку;
скільки столів, покритих дорожми скатерками, різ-
ними на колір; дзиглики жовті і чорні, шафа. На
однім столі скільки книжок у старих образах, на
стіні портрет якогось військового.*

Я в а І.

Бичок.

Бичок (*ходить по хаті*). Думаю, думаю і ні
на чім не зупинюсь! Ніколи мені ще не доводилось
бути в такій пригоді, як тепер: не сьогодні-завтра
повинен Андрій прибути, треба б Олену як небудь
з моєї хати випровадити, самому на який час куди-
небудь з села далі заїхати, поки все уляжеться та
втихомириться... А як ти її випроведиш з хати, коли
зовсім стерялась? Цілісінький день і ніч все щось балакає,
або регоче, то почне голосити... І так голосить, що
аж луна по хаті йде!... А вчора мало мене не
задавила: як ухопила за горло, ледве-ледве руки їй
розняв. Та куди це стара против ночі повіялась? Сумно

як одному в хаті! Як почне смеркати, то прямо якось аж ніяково одному в своїй хаті... Написав сьогодні до приятеля-адвоката, щоб дав совіт і пораду. Чорт мені надав впустить Олену до себе в господу, хай би сиділа в материній хаті, певніщ би було діло... А тепер викручуйся, як знаєш. Неначе і не остерігся, як вона опинилась в моїй господі! Увесь вік розумно робив діла, так кінці з кінцями ховав, що й наймудріший не росплутав би, а от під старість натворив такого, що й не знаю, як викрутитись!... Як що адвокат завтра не приїде, поїду сам до нього і там же якось він мені порадить!.. (Помовчав). Отак вже третю ніч ходжу, як вартовий; боюсь і прилягти, щоб часом сонному чого не поробила. Наробив халепи, вскочив аж по самісінькі вуха!... Правду кажуть, що як кого бог захоче покарати, то перш усього памороки одіб'є. (Підходить тихо до бокових дверей). Лежить... заплющила очі!.. Може заснула? (Одійшов). Прохав де кого з сусідських молодиць, щоб прийшли до неї на ніч, так усі бояться, жахаються!... Либонь люде, а гірш звіряк!.. (Походив). Сказать би, що я не вчений на цій погані? Закортіло на старість! Мало ж бідкався хоч би і зі своєю вінчаною жінкою, доки вона не вкрала в мене двісті карбованців та не втекла? І голодом морив і в льох запірав, і посеред зими в ополонці купав, бив, нівечив... А таки привів до того, що втекла! Тепер ще гірша халепа! Ну, помороч Осипе голову, розміркуй! Ні, вже зарік дам: доки й віку мого не залицяється до того проклятого зідля, до гаспидських молодниць!... Придбав собі клопоту та ще й за свої гроші! Розір мені з нею...

Зв'язався з дияволовою дочкою, а тепер морочся, та ще й росхід такий піде, що й сказати страшно!... Може ще прийдеться лікаря наймати, за ліки платити... Краще б вже вмерла швидше, все одно не вигоїться. О господи! Зовсім голову загубив... Ох грішен, грішен!... Та куди це стара поділась?... Піду, чи не вмовлю кого, щоб прийшов на ніч... Самому страшно з нею! (Пішов).

Я в а П.

Олена.

Олена (*прожогом вибігає*). Яку чудну іграшку вигидав Андрій: заховавсь, а ти його й шукай! Усі закуточки обходила.. Нема! Я спала, а Андрій підійшов крадькома та й поцілував мене... А сам і заховався... Ач, як гаряче поцілував, усе лице пашить! Знайду, знайду тебе та й пригорну до серця! Щільно-щільно обійму руками!.. Де ж це він? (*Побачила малюнок на стіні*). Цить!... Він тут!... Я зараз чула його голос! (*Тихо*). Цить, мовчи, почує!... Ми його одуримо! Ходім, ходім зо мною, я знаю, де заховатись!.. Чуєш, як щось у комині гуде?... То відьми прилетіли на кочергах, прилетіли за мною, кличуть з собою на бенкет!... (*Зриває з себе платок*). Розпатлай мені волосся... Я теж відьма. А ти й не знав? Давай швидше мітлу! Пора, пора летіти!... А гроші дай сюди, я заховаю так, щоб ніхто не знайшов! З грішми добре жити, а без них краще пропасти!... (*Шукає по закутках чогось*). Деж вона? Тут, тут зараз була! (*Біжить і ніби щось хапає в руку з долівки*). Осьдечки, осьдечки Андрійова правда, ось у жмені держу! Не дам тобі. (*Промовляє чуло*).

А вже тая правда...
Та й кривдою стала,
А вже тая чорнявая...
Тужить перестала!...
Де моє дороге намисто? Де мої перстні? До Андрія поїду, наряжусь, як пава, як краля, і в вічі йому зарегочусь! (Показує). Дивись, дивись, як його коханка-полюбовниця на мене боязко дивиться? Чого ти так на мене визвірилась? Візьми його, голубко, собі: я тільки за тим і приїхала, щоб поглузувати та насміятись над вами обома!... Осьдечки мій чоловік (Притицьовує). Я за нього захилюсь, захилюсь, як за батішчя. Та й нікого не боюсь, не боюсь! Прощавайте, зоставайтеся здоровенькі, та не згадуйте нас лихом! Ха-ха-ха! Осипе, Осипе! Швидше до дому, там дитина мала плаче, треба її погодувати; а то мати нагодують її баговинням або глевким лободяником!... Бач, бач вже й подавилась дитина!... Мамо, мамо, що ви робите? Дивіться, вже дитина зовсім посиніла!... Знаєш що? Купи мені синього на спідницю! Синього, синього такого, щоб аж очі в себе брало. Лягай, милий, спати, а я цілісіньку нічку не спатиму та плакатиму... Пам'ятаєш, Андрію, серце, як я тебе в дорогу виражала! Пам'ятаєш, серденько, як я тобі плачучи приспівувала!... Забула, як вона на голос? Та лягай спочить, мій миленький,
А я постіль постелю;
Треті півні заспівають,
То я тебе розбудю...

Забула голос!... Пам'ятаєш? Бач, оз журби за тобою все позабувала (Приспівує).

Та вставай, вставай мій миленький,

Годі тобі спать.

А вже ж твої воронії коні

Та й посідлані стоять!...

Ох, пригорни ж мене, зогрій моє серце біля твого теплого серця! Ох, як же мені любо, як мені тепло!... Стривай, нагадала! Під перелазом, проти Бичкової хати є криниця! Так? У тій криниці сидить жаба зелена-зелена!... То не жаба, не вір, то Осип!.. Стережись!... Ох, не ходи туди! Чуєш, як жаба скрегоче!... Скинь, скинь її з мене! Впилася в тіло, кров п'є!... Стривай, я її вб'ю!... (Вхопила палицю і кидається, потім починає шурляти книжки зі столу).

Я в а Ш.

Бичок і селяне, потім Андрій і пастух.

Бичок. Отак, як бачите, люде добрі... Завіщо мене бог покарав, то я й не знаю? (Побачив Андрія).

Андрій?

Андрій. Я! Не сподівались гостя? Вибачайте, що трохи спізнився: довго шукав своєї хати та ледве потратив у вашу!.. Може знечев'я сполохав вас, то вже не гнівайтесь, Осипе Степановичу!

Олена (з криком). Хто це? Хто це? Андрій?! А де ж та розлучниця, твоя полюбовниця?

Андрій. Хто ти, молодице, ти мені щось не признає? Скидаєшся трохи на мою Олену, тільки щось

дуже гарно зодягнена і простоволоса!... Ні, це нані якась, а не моя Олена!

Олена. Що, що таке? Мозок мій сохне. В голові порожньо. Давить мене, стискає кліщами залізними! Сперло в грудях!

Андрій. Чому ж, Осипе Степановичу, не просите мене сідати? А я більше двохсот верстов пішки йшов і дуже стомився! Поспішав до вас на весілля! Кого ж це ви висватали. Спасибі вам, велике спасибі: і за вашу приязнь і за ширю пораду і за вашу прихильність до моєї жінки! Велика вам дяка, чесний ви чоловік! Взяли мою жінку, розірвали моє серце, пошматували душу, соромом покрили мою голову!... Одне тільки не чесно: не вітаєте мене і не дякуєте?

Бичок. Я твоєї жінки не держу, бери її хоч зараз!

Олена (*шепоче*). «Бери її хоч зараз»!...

Андрій. Як же це так? Натішились, а тепер бери?

Бичок. Я її не силою взяв!

Андрій. Сама б то на гріх пішла?

Бичок. Сама!...

Олена (*шепоче*): Сама..

Бичок. Чого ж ти ще від мене хочеш?

Андрій. Поради! Радили ви багато разів, порадьте і в останнє: як мені тепера бути? Ви чоловік вчений, письменний!... А де ж листи ті, що я через вас писав до Олени?

Олена (*шепоче*). «Листи писав до Олени»... Андрій не писав... Андрій пише; «Покохав я другу, крашу і багату»... «Пише: ніколи не вернусь... Не сподівайсь мене бачити»... Я їй не сподіваюсь...

Андрій (*заскреготів зубами*). А?! Тепер я все зрозумів! Пекельна душе, сатано?... Вдовольняй же себе до кінця!.. Візьми ніж, удар мене ось куди!.. (*Розхристує сорочку*). Доконай моє тіло, бо душу мою ти вже вбив!

Олена (*скарикує*). Андрій, мій Андрій!..

Андрій (*відпихає її*). Геть від мене! (*Олена падає мертва*).

Ява IV.

Ті ж і Стеха.

Андрій. А ось і порадиця, рідна ненька! (*До Стехи*). Поможіть пані піднятись; бачте, пані з місця не зворухнеться! Ач, як навчилася падати, наче їй справді зомліла!

Стеха (*припадає до Олени*). Доню, доню, доню моя!.. (*З ляком*). Вона мертва!..

Андрій. Мертва? Ні, то вона прикинулася мертвою!.. (*Одпихає її*). Одійди, стара, годі вже вам мене морочити! (*Нахиляється до Олени*). Померла... Померла!.. Ні, ні, неправда! Олено!.. Олено! Оленочко!.. Не лякай мене: я з пересердя одіпхнув тебе, з великого жалю зневажив тебе! Оленко, пробач, пробач мені! Промов хоч словечко!.. Одкрий оченята!.. Дивись, це я перед тобою, твій любий, твій коханий!.. Боже, боже! Закрились на віки оченьки, склепились рожеві устоньки,

заговкло серце!.. А хто ж мене тепер привітає сиротину, хто дасть мені порадоньку, хто приголубить?.. Олено!.. Оленко!.. На кого ж ти мене покинула? (Припав до неї, плаче, далі дивиться їй в лице). Холодний, страшний, докірливий погляд!.. (Ветав). Люде добрі, мир хрещений!.. Дивітесь, дивітесь, знущаються над нами ті, що святе письмо своїми очима бачать; ті, що правдою торгують, честь людську топчуть ногами бога купують!.. Дивіться, в нього повна хата образів!.. Церква—не хата! Він богу молиться по тричі на день все поклови б'є і цілісіньку обідню вистоює на вколюшках! А ми, сліпий народ, як-небудь лоба перехрестимо в церкву не вчашаємо, через неспроможність та втому до знесилля, через те й не вміємо так праведно, по божому жити!.. (Наступає на Бичка). Та порадь же мене ти, богопродавче, як мені з тобою помиритись?

Бичок (з ляком). Рятуйте, хто в бога вірує.

Андрій (вхопив Бичка за груди). Ти мене рятував увесь вік, я ж тобі й віддячу! (Ненароком побачив у пастуха ніж на поясі, вихоплює ніж і б'є Бичка).

Бичок (падає). Ох, боже милосердний!

Андрій. Що, мітко? Рука не схбила? (Шпурляє з ляком ніж). Люде добрі, беріть мене, в'яжіть, закуйте в залізо!.. Вбийте!.. Я мертвець...

Стеха (припадає йому до ніг). Ох, убий же, убий мене, мій синочку, мій зятеньку!.. Я більш усіх винна! Я дочку підвела на сором! Ох, убий же, убий мене!

Андрій (дивиться з призи́рством і чуло промовляє). Тебе вбити? Рука не здіймається на таку

грішницю, на таку гадину-матір. Зоставайсь на поквол
та на глум усьому хрещеному мирові! Хай люде цу-
раються та каються по тобі!.. (Припадає до Олени і
починає ридати). Горличко моя, серденько моє!.. На
кого ж ти мене покинула на цім холоднім, зрадливім
світі?.. (Завіса тихо спадає, Бичок стоїме).

Завіса.

✓
1924

Тиво-линографя В.-Р.С. УВО.

Р.У.П. 550 Зак. 1962. Тираж 3000.